

zkratkou ztělesňující v sobě představu současné individualizované společnosti. Jak sama autorka dobře ukazuje, bezdětnost je tématem vyvolávajícím emoce často oscilující mezi politováním a odsouzením. Představuje zároveň oblast, jež se dotýká procesů vysoce intimních, které se ale zároveň odehrávají ve společenském kontextu, který ovlivňuje nejen jejich následnou interpretaci, ale rovněž jejich samotnou podobu a důsledky. Kniha Hany Haškové se dotýká všech těchto aspektů. Vyhýbá se přitom těmto jednoduchým zkratkám a problematizuje kategorie, které jsou s nimi spjaté. Snaží se prozkoumat „faktory, které přispívají k prodlužování období bezdětnosti a případně k bezdětnosti celoživotní, jednak rozšířením kategorizace bezdětných tak, aby lépe zachycovala životní příběhy a rozumění vlastní bezdětnosti těch, kteří děti nemají“ (s. 13). Nejen díky kombinaci kvantitativních a kvalitativních výzkumných postupů přitom přináší komplexní pohled na fenomén bezdětnosti v české společnosti.

V teoretické části práce autorka přehledně představuje různé interpretační rámce pro vysvětlení růstu počtu bezdětných v české společnosti od 90. let 20. století a širších demografických trendů. Probírá dnes již klasickou debatu nad otázkou převažujícího vlivu strukturálních bariér rodičovství nebo změnou internalizovaných hodnot. První z těchto vysvětlení předkládá narativum „demografické krize“, kde ekonomické a sociální problémy, rostoucí nejistota a potenciální nesoulad mezi aspiracemi a možnostmi jejich naplnění vede individua k odkládání rodičovství a snížení počtu dětí v rodině. Obraz demografické krize popisuje bezdětnost především jako výsledek tlaku strukturálních okolností, jež lidem brání dosahovat ideálu dvoudětné rodiny, který zůstal nezměněný. Druhé narativum interpretuje demografické změny v termínech „demografického přechodu“. Klíčem k jejich pochopení se stává změna hodnot a růst příležitostí. Příběh demografického přechodu je rovněž příběhem o přibližování české společnosti směrem k „moder-

ním“ evropským společností. Autorka nicméně nezůstává pouze u těchto dvou kanonických narativ, ale nastiňuje i dílčí teoretické přístupy vysvětlující reprodukční chování. Přehled těchto teorií dobře ilustruje variabilitu pohledů na roli reprodukce v individuálním životě člověka a širěji i rozmanitost způsobů, jakými se sociologie vztahuje k jednání aktérů. Autorka tak na jednu stranu analyzuje teorie individualizace a kulturní změny spojené především s prací Ronalda Ingleharta spojující bezdětnost s individualizačními procesy či transformací podoby intimních vztahů. Na druhou stranu představuje vysvětlení vycházející z teorie racionální volby, která pokles počtu dětí v rodině spojuje s potřebou větší investice do „kvality dítěte“. Zmiňuje se rovněž o teorii sociální anomie, jež bezdětnost dává do kontextu nejistoty a odcizení jednotlivce v moderní společnosti, či o teorii sociálních sítí poukazující na možný vliv vrstevníků na preference týkající se rodičovství. Snad nejzajímavější část tvoří představení teorie genderové spravedlnosti, již se v českém kontextu nedostávalo zatím v debatách o demografických trendech pozornosti, kterou by si právem zasloužila. Teorie Petra McDonalda přitom dobře spojuje jednotlivé póly debaty o charakteru příčin demografických trendů. Příběh o demografické krizi či přechodu spojuje do narativu poukazujícího na vzájemnou interakci mezi zvnitřnělymi strukturami genderových vztahů a institucemi, jež individua obklopují. Nízká míra plodnosti je pak výsledkem různé míry genderové rovnosti v institucích orientovaných na jedné straně na jednotlivce (jako je trh práce či vzdělávací systém), kde v současné společnosti dochází k nárůstu genderové spravedlnosti, a na straně druhé na rodinu (např. co se týče genderové dělby práce, sociální politiky vztahující se k otázkám rodiny). V kontextu tohoto vysvětlení je pak možné interpretovat různou míru plodnosti v různých částech Evropy. Země na severu Evropy, jež uplatňují genderově senzitivní sociální politiku (spojenou například s rozvojem sítě zařízení věnujících se péči o děti a vysokou

VÝZKUM A SROVNÁNÍ REŽIMŮ PROSTITUCE V EVROPĚ / Radka Dudová

V polovině letošního září se v Londýně konal mezinárodní workshop na téma, které se v české genderové sociologii neobjevuje často: téma prostituce či sexuální práce (v orig. sex-work, což lze přeložit jako sexuální práce nebo poskytování sexuálních služeb).

Workshop byl pořádán z iniciativy tří vědeckých pracovníků, které se tímto tématem delší dobu zabývají: Isabel Crowhurst z Birkbeck Institute for Social Research (Velká Británie), Joyce Outshoorn z University of Leiden (Nizozemí) a May-Len Skilbrei z Fafo Institute for Applied International Studies (Norsko). Organizátorkám se podařilo získat grant od European Science Foundation na pořádání výzkumného workshopu, který pokryl veškeré náklady spojené s akcí a umožnil do Londýna pozvat 18 badatelů a badatelek z různých evropských zemí zabývajících se daným tématem.

Toto komorní ladění semináře bylo beze sporu k užítku. Na rozdíl od velkých mezinárodních konferencí totiž umožnilo seznámení všech účastníků a představení jejich práce, delší časové úseky na příspěvky a zejména rozvinutí diskuse, která pokračovala i v době přestávek či společných večeří. Pro mě jako začátečníci v daném tématu to byla velká zkušenost a výborná příležitost, jak proniknout do problematiky a získat přehled o dění v jednotlivých zemích.

Jak opakovaně zdůrazňovali účastníci a účastnice workshopu, již samotná volba označení „prostituce“ nebo „sexuální práce“ je politická. Zatímco termín „prostituce“ odkazuje k tradičnímu abolitionistickému přístupu, termín „sexuální práce“ usiluje o ukončení stigma, které se s výkonem této činnosti pojí, a o uznání sexuální práce jako jakékoliv jiné práce. V rámci diskuse se ale používaly termíny oba, prostituce zpravidla jako označení aktivity a sexuální pracovnice (sex-worker) jako označení ženy (v některých

zaměstnaností matek) a jejíž obyvatelé vykazují vysokou míru genderově liberálních postojů, zároveň vykazují rovněž nejvyšší plodnost a nižší míru bezdětnosti. Naopak vysoká míra bezdětnosti a nízká plodnost je charakteristická pro státy, kde přetrvává důraz na tradiční genderovou dělbu rolí (např. v případě států na jihu Evropy) (s. 52).

Přehled různých teorií demografického chování, které autorka v knize předkládá, bychom neměli vnímat pouze jako nezbytný teoretický úvod ke studované problematice. Šíře teoretických přístupů a narativa, na něž odkazují, v sobě často zpřítomňují představy a emoce, které reprodukční chování obklopují. Sama autorka upozorňuje na to, že „vědecké diskuze v rámci populačních studií jsou často také politické“ (s. 53). Otázka, zda mít, či nemít dítě, je i přes svou výsostně osobní a intimní povahu vždy i otázkou fungování společnosti jako celku. Otázka bezdětnosti se zároveň silně dotýká širších otázek vlivu hodnot či strukturálních bariér, mechanismů individuálního rozhodování a aktérství či genderové rovnosti. Práci je tak v tomto ohledu možné číst i jako exkurs do všech těchto témat. Je přitom škoda, že autorka sice upozorňuje na politický charakter diskusí týkajících se populačních studií, sama ale svá stanoviska odrývá jen mezi řádky. Přitom se domnívám, že práce se svým charakterem stává součástí těchto politických debat velice zřetelně, což by v žádném případě nemělo být vnímáno jako kritika či dokonce znehodnocení jejích vědeckých závěrů. Autorka se hlásí k teorii genderové spravedlnosti, jejíž premisy testuje v závěrečné části práce, kde poukazuje na to, že Česká republika se řadí mezi země, které nejsou vstřícné ke skloubení pracovního a soukromého života. Mluví o ustavení modelu genderové diferenciacie pracovních drah (s. 203). Česká vláda i přes propopulační tón rodinných politik nepodporuje instituce denní péče zejména pro předškolní děti, a to i přes to, že empirická evidence poukazuje na vztah mezi zvyšující se plodností a podílem mladších předškolních dětí v těchto zařízeních (s. 196). Nízkou plodnost

v české společnosti tak v souladu s teorií McDonalda interpretuje jako produkt „konfliktu mezi prací a péčí na úrovni hodnotové i strukturální“ (s. 214). Autorka přitom svá tvrzení dokládá jasnou empirickou evidencí. V tomto ohledu přináší kniha důležitá sdělení, která za politická rozhodně považovat lze a která rovněž považuji za jeden z největších přínosů publikace.

Empirická část práce vychází z kombinace analýzy kvantitativních dat a kvalitativní studie, kterou autorka provedla. Kombinace různých výzkumných postupů a dat umožňuje zachytit různé roviny studovaného problému. Tato strategie v případě knihy Hany Haškové funguje více než dobře. První část analýzy se soustředí na interpretaci výběrových šetření. Zde autorka nastiňuje kontext situace v české společnosti. Představuje faktory, které ovlivňují reprodukční chování na úrovni sociálních charakteristik i postojů. Autorka tak například poukazuje na vyšší podíl bezdětných mezi absolventkami společenskovedních a humanitních oborů (s. 90–91) či na větší stabilitu reprodukčních plánů u bezdětných, kteří, když se jednou rozhodnou, vykazují menší ochotu své plány měnit (s. 86). Analýza představuje českou společnost jako společnost, jež stále připisuje větší důležitost mateřství pro ženy než otcovství pro muže a jež je nakloněna představě nezbytnosti rodičovství pro plné naplnění života člověka (s. 113–114).

Část představující analýzu kvantitativních dat poskytuje komplexní pohled na deklarované společenské hodnoty a faktory přispívající k bezdětnosti (či odkládání rodičovství). Autorka data kriticky hodnotí a nenechává se svádět k zjednodušujícím interpretacím. Tato část sama o sobě funguje jako kompaktní celek. Spojením s analýzou dat kvalitativních ale teprve vzniká barvitý obraz zkušenosti bezdětnosti a cest k ní, které zůstávají v datech kvantitativních skryty. V souvislosti s analýzou konkrétních rozhovorů s bezdětnými představuje tato část nezbytný úvod, který čtenářům/kám umožňuje promýšlet předkládané výpově-

případech mužů), která danou aktivitu vykonává. Jednotlivé příspěvky ukázaly, nakolik se liší „režimy prostituce“ v zemích „staré“ Evropy. Švédsko a Nizozemí jsou obvykle popisovány jako dva protikladné extrémy: zatímco ve Švédsku panuje přísný abolicionistický režim, klienti jsou stíháni zákonem za trestný čin zakoupení sexu a prostituce je kladena na roveň násilí páchanému na ženách a považována za neslučitelnou s lidskou důstojností, v Nizozemí je od roku 2000 poskytování sexuálních služeb legální aktivitou, kterou lze vykonávat jak jako samostatnou živnost, tak v rámci zaměstnaneckého poměru. Další země volí svou vlastní cestu a inspiroují se přitom těmito dvěma vzory: Francie směřuje spíše švédským směrem, Německo se na federální úrovni rozhodlo sexuální práci regulovat podobně jako Nizozemí (ačkoliv v praxi si vlády jednotlivých regionů volí svá vlastní řešení, ne vždy v souladu s federální legislativou). Velká Británie přísně disciplinuje všechny zúčastněné – sexuální pracovnice, jejich klienty i zprostředkovatele, aniž by nabízela skutečná řešení.

Je zajímavé, že ačkoliv se takřka všechny účastnice a účastníci workshopu klonili k perspektivě „sexuální práce“ (snad kromě zástupce švédského Národního výboru pro zdraví a blahobyt, který se nacházel v obtížné pozici a raději se nepostavil na žádnou ze stran), všichni si uvědomovali úskalí, které tento model představuje. V Holandsku se jedná zejména o rozdělení prostituční scény na legální „registrovanou“ a nelegální „neregistrovanou“ část. Sexuální pracovnice, které nejsou občankami Evropské unie, nemohou získat pracovní povolení na základě práce v sexuálním businessu (postavení této práce tedy není shodné s jinými pracovními činnostmi), a jsou proto nuceny vykonávat ji nelegálně. Jsou tak vlastně v ještě horším postavení než sexuální pracovnice v zemích s abolicionistickým režimem, kde prostituce jako taková není trestná. Ve strachu z odhalení imigrační policií se pak snaží působit v skrytu, tedy na takových místech a v takových situacích, které pro ně zpravidla znamenají větší riziko (napadení klientem, násilí

di v kontextu společenských hodnot, ke kterým se komunikační partneři a partnerky, ale i sama autorka nutně museli vztahovat.

Část věnovaná subjektivní zkušenosti bezdětnosti vychází z 68 problémově orientovaných rozhovorů s bezdětnými muži a ženami, jimž bylo v době rozhovoru alespoň 30 let. S ohledem na studovanou problematiku se jedná o skutečně rozsáhlý soubor a autorka potenciál dat dobře využívá. Samotnou analýzu i metodologickou část by ale bylo možné obohatit i o reflexi provedeného výzkumu, které se autorka dotýká příliš letmo. To se týká jak tematizace charakteru výzkumného souboru, kde absentují lidé s nižším než středoškolským vzděláním, jejichž cesty k bezdětnosti se mohou ubírat odlišnými stezkami než v případě lidí s biografií, která je delší dobu spjata se vzdělávacím systémem (či mohou svá narativa o bezdětnosti konstruovat jinými způsoby), tak reflexe samotného rámování výzkumu. Autorka v závěru knihy předkládá otázky kladené v rámci orientovaných rozhovorů včetně úvodních vět, jimž rozhovory začínala. Ty obsahují mimo jiné tvrzení, že „příběhy lidí, kteří děti z nejrůznějších důvodů nemají, jsou velmi vzácné. O jejich zkušenostech se toho ví velmi málo“ (s. 253). Nemá cenu s tímto tvrzením polemizovat a autorka má výsostnou pravdu, nicméně tyto úvodní věty již v rozhovorech nastolují situaci, jež umísťuje komunikační partnery a partnerky do pozice určitých výjimek a rámuje tak jejich příběh představou apriorní odlišnosti. Samozřejmě, že úloha kritičky je vždy jednodušší a často i alibistická, neboť nás nenutí automaticky přicházet s řešeními. Je otázka, zda by bylo vůbec možné nastolit situaci rozhovoru jiným způsobem. S ohledem na charakter kvalitativního výzkumu by ale bylo vhodné reflektovat tuto situaci rozhovoru při analýze, stejně tak jako pozici samotné autorky, kterou sama v předmluvě rozvíjí, v samotné analýze ale zůstává opomenuta.

V části vycházející z analýzy rozhovorů s bezdětnými si autorka klade za cíl „porozumět tomu, jakým způsobem je

objektivní stav bezdětnosti v životě alespoň 30letých mužů a žen interpretován a definován jimi samotnými, jaký má pro ně význam, co v jejich životě znamená a jak svou bezdětnost a „dělání“ bezdětnosti v kontextu problémově orientovaných rozhovorů popisují, vysvětlují a hodnotí oni sami“ (s.65–66). Autorka v této části poukazuje na problematičnost představy bezdětnosti jako něčeho jednoznačně a systematicky (ne)zvoleného. Ukazuje, že bezdětnost se často stává určitou ne-volbou, jež je důsledkem často na první pohled nesouvisejících rozhodnutí (odjet na stáž, zamílovat se do ženatého muže...), které jsou teprve v retrospektivním vyprávění sestaveny do obrazu cesty k bezdětnosti. Zároveň ale poukazuje na to, že tato ne-volba není ničím, čeho by její komunikační partneři a partnerky automaticky litovali. Jejich cesta k bezdětnosti se často pohybuje mimo polaritu mezi volbou a usilováním. Za přínos práce lze pokládat i dekonstrukci jednotlivých „samozřejmých“ kategorií, jako je dobrovolná a nedobrovolná bezdětnost. Ukazuje, že i lidé, kteří o rodičovství systematicky usilují, ale potýkají se s problémy s početím, se v určitých momentech dostávají do situace, kdy musí volit a rozhodnout se, zda se o děti chtějí ještě dále „snažit“. Jak poukazuje sama autorka, v kontextu možností současné asistované reprodukce vyvstává otázka „Kdy si říct dost, když právě ten další pokus může být úspěšný?“ (s. 129). V jiných případech ženy bez zdravotních obtíží odmítly mateřství bez partnera, svou bezdětnost ale chápaly jako nedobrovolnou.

Při diskusích o otázkách reprodukce se vždy dříve či později vloudí otázka biologické „předurčenosti“ k rodičovství (zvláště v případě žen) či biologických hodin, která rezonovala i ve výpovědích bezdětných v analyzovaných rozhovorech. Autorka na několika místech poukazuje na zásadní roli biologie jako interpretačního rámce, ke kterému se aktéři vztahují, ať už se jedná o hierarchii cest k rodičovství, jež je konstruovaná s ohledem na míru genetické vazby, či o ustavování normality rodičovství skrze odkaz na vlastní „porou-

páchané kuplíři, nakažení pohlavní chorobou). Navíc se ukazuje, že kuplířství nezmizelo ani v registrovaném sektoru – pracovníce jsou často nuceny svými zaměstnavateli pracovat za takových podmínek, jaké hraničí s vykořisťováním. Můj dojem z celé diskuse byl ten, že v této oblasti v současnosti v žádné zemi neexistuje „dobré“ řešení a žádný z existujících modelů nelze jednoznačně přijmout. Ve všech totiž dochází k potlačení práv samotných sexuálních pracovníků (ať už se jedná o práva občanská nebo obecně lidská) ve prospěch „veřejného pořádku“.

Na workshopu jsem překvapivě byla jedinou účastnicí z regionu střední a východní Evropy. Navíc mé pozvání bylo očividně jaksi dodatečné, bez možnosti prezentovat situaci v České republice jako samostatný případ. Nové členské státy EU byly v podstatě uváděny jen jako zdroj emigrujících sexuálních pracovníků v západních zemích. Toto omezení bylo pro workshop jednoznačně na škodu – z diskusí se jevílo, jako by rozšířená Evropa neexistovala; zkušenosti nových členských států nebyly nijak zahrnuty; a navíc se takto reprodukovalo rozdělení na „bohaté my“ a chudé oni“. Vcelku byl ale workshop velmi inspirativní událostí pro všechny zúčastněné a spolupráce tam navázaná bude mít pravděpodobně pokračování v podobě společné publikace či pořádání větší konference.

OTÁZKY A PROBLÉMY TRANSNACIONÁLNÍCH PRAKTIK PÉČE: ZPRÁVA Z KONFERENCE / Zuzana Uhde

Výzvy, které před badatelkami a badateli v oblasti migračních studií, feministického výzkumu a globalizačních studií staví fenomén transnacionálních praktik péče, byly konečně ve větší míře prezentovány a analyzovány i v České republice. Dne 15. října se v Praze konal seminář Transnational care practices: Globalization of life cycle and political economy of care, který byl organizován